

KOVÁCS ISTVÁN

A KOŁODZIEJSKI-CSALÁD LEGHÍRESEBB TAGJAI AVAGY MERÉNYLET BEM TÁBORNOK ELLEN

A lengyel légió parancsnoka, Józef Wysocki tábornok 1850-ben Poznanban megjelent emlékiratában közzétette a Törökországba menekült lengyel légionisták és lengyel honvédek névsorát, amely így több mint ezer személyről ad életjelet. Szembe szökő, hogy hány testvérpár szolgált közöttük: Antoni Bryniewicz és Józef Bryniewicz, Władysław Jordan és Zygmunt Jordan, Henryk Klem és Leon Klem, Antoni Łopaciński és Józef Łopaciński, Marcin Suchodolski és Piotr Suchodolski, Edward Towarnicki és Władysław Towarnicki. A Suchodolskiak esetében nem a híres festő-családról van szó, elmentében Leon Kossakkal és Wojciech Kossakkal vagy Edmund Matejkóval és Zygmunt Matejkóval. Az utóbbi testvérpárokat éppen azáltal tartjuk a Magyarországon harcoló legismertebb lengyel katonák között számon, mert családjuk egy-egy tagja – Juliusz Kossak vagy Jan Matejko – a lengyel festészet világhírű képviselői.¹

Kétségtelen azonban, hogy 1848 őszén Magyarországon a Kołodziejski-fivérek, Franciszek Ksawery és Wincenty tettek szert legnagyobb hírnévre. Arra a kérdésre, hogy miért, a legtömörebb választ a Franciszek Ksawery Kołodziejskiről 1851-ben készült galíciai rendőrségi jelentés adja meg: *Mordversuch an Bem* vagyis Merényletkísérlet Bem ellen.²

A sikertelen merényletre 1849. november 10-én a pesti István főherceg fogadóban került sor. Az eset azon kívül, hogy óriási visszhangot váltott ki, sajátságos eredményezett Bem és a fővárosban légiót megalakítani akaró ifjú emigránsok között, akik többségükben a Lengyel Demokrata Társaság híveinek számítottak. Mindez kétségtelenül befolyással volt az október óta szerveződő, de vezetését és státuszát tekintve bizonytalan jövőjű lengyel légió felállítására. Arról, hogy mi történt november 10-én mind a magyar sajtó, mind a lengyel emlékiratok többsége beszámolt. Wysocki a merénylet előzményeit és okát a következőkben látta: „A Kossuthal történt két kihallgatás után úgy

¹ Józef Wysocki 117-129.

² Centralnij Goszudarszvennij Isztoriescszkij Arhiv – Lviv, f. 146. op. 4. ed. 394.

éreztek, hogy minden a lehető legjobb úton halad. A kormány ráállott egy tízenöt-húszezer fős légio megszervezésére; megállapodtunk a légionisták jövőjét illetően, és a hazánk számára kétségtelen hasznát biztosító feltételekben. Már csak kisebb megoldandó kérdések voltak hátra, amikor váratlanul megjelent Pozsonyban Bem tábornok. Megérkezése pillanatától kezdve egyszerűen minden megváltozott.”³ Vagyis az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke egyre halogatta a korábban ígért szerződés megkötését, míg végül „közölte, hogy Bem tábornok ellene van minden velünk kötendő egyezségnek, és érvénytelennek tartja megbízásunkat, mert az nem valóságos honi hatalmi szervtől származik. (...) Bem tehát imígyen ásta alá kapcsolatainkat a kormánnyal, és akadályozta meg, hogy bármiféle szerződést kössünk vele. Többször is kifejtette a kormány tagjai előtt, hogy a már kompromittálódott fiatalság így is, úgy is rákényszerül, hogy a magyar hadseregbe lépjen. Beadványaink eredménytelenek maradtak, és eredménytelenek a fiatalság kérései is, mert süket fülekre találtak. Bem tábornok viselkedése haraggal és kétségbeeséssel töltötte el a fiatalságot. Sajnos akadt egy forrófejű, aki pisztollyal felfegyverkezve betört hozzá és rálőtt. Lövése könnyebb sebet ejtett a fején.”⁴

Jerzy Bulharyn, aki még 1848 szeptemberében elsőként javasolta Kossuthnak a lengyel légio felállítását, s később úgy érezte, hogy a korban és rangban tőle fiatalabb Wysocki méltatlanul, az ő rovására került a légio élére, majd a tábornoki karba, Wysockival gyakran polemizáló emlékiratában így foglalja össze a Bem elleni merényletet: „A nézeteltérés odáig fajult, hogy egy ifjú, Ksawery Kołodziejski elragadtatván Bem tábornokkal szemben, betérván a szállására rálőtt és az arcán megsebesítette őt...”⁵

Magát a tettet a magyar szabadságharc kevésbé ismert lengyel szereplője, Władysław Rucki, aki állítása szerint Bem figyelmét az elsők között hívta fel az erdélyi helyzetre, majd 1862-ben könyvet adott ki a lengyel tábornok erdélyi és bánági hadjáratairól, „őrült”-nek bélyegzi.⁶

Zygmunt Miłkowski, aki egyenesen Kijevből érkezett előbb Galíciába, majd egy darabig az egyik ottani nemzeti gárda tagjaként októberben szökött Magyarországra, Pesten ifjú demokrataként élte át a Bemnek tulajdonított légióval kapcsolatos bizonytalanság napjait. Számára is egyértelmű volt, hogy a Bécsből érkezett lengyel tábornok ellene volt a légiónak. „Azt tanácsolta, hogy

³ Józef Wysocki 27-28.

⁴ Józef Wysocki, 28.

⁵ Jerzy Bulharyn: *Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849*. Paryż, 1852. 51-52

⁶ Józef Władysław Rucki: *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie*. Lwów, 1862. 28

a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, élesztőként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légióról, bár még nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízza, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy be akarunk lépni a magyar hadseregbe, eggyel magasabb ranggal, mármint ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altiszti rangban? E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket: az ügy forrongást idézett elő a kaszárnnyában. Nem is ügy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de a hangulatot mind inkább a Bem véleménye elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légió elejtésére ösztökélte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kolodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hárítja el az akadályt.”⁷

Magáról a merényletkísérletről Juliusz Falkowski számolt be legrészletesebben, aki azért érkezett Magyarországra és tárgyalt Kossuthal, hogy a Galíciába szökött orosz-lengyelországi fiatalokat, akikre osztrák részről kitoloncolás, a cári hatalom részéről pedig szibériai száműzetés várt, megmentse. Megmenekülésükre az adott esélyt, ha átkelnek Magyarországra és beállnak a légióba. Ennek megalakulása azonban – tudomásuk szerint Bem miatt – kétségessé vált. Falkowskinál a következőket olvashatjuk: „...egy Ksawery Kolodziejski nevű galíciai ifjú azzal az ürüggyel kopogtatott be Bemhez, hogy fontos ügyben jött. A tábornok meghagyta, hogy engedjék be. Kolodziejski két lépésnyire megközelítette őt és hirtelen pisztolyt rántott elő a zsebéből és elsütötte. A golyó megakadt a tábornok pofacsontjába. Jordan, aki jelen volt, kardot rántott és le akarta vágni a gyilkost, de Bem ebben megakadályozta, és Kolodziejskit grabancon ragadva, kiáltott a szolgájának, hogy hívja a rendőrséget.

– Tudom, kinek a műve – mondta Jordannak, de ezt a bíróságnak kell ki-nyomoznia.

Futva érkezett néhány rendőr; ők a fiatal merényletöt elfogták és még aznap rögtönítélő bíróság elé állították.”⁸

Hasonló tartalmú jelentést tesz a merényletről a Pest városi főbírónak, Lángh József városi főkapitány is: „Kolodziejski Xáver a galíciai önkényes csapat egyik tagja, ma reggel 8. óra tájban azon ürügy alatt, mintha sürgős közleni valója volna, betolakodott az István főherceg című fogadóban szállva lévő Bem tábornokhoz, s midőn ez hozzája elfogadás végett közeledett, a ne-

⁷ Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) 275-276.

⁸ Juliusz Falkowski 102., magyar fordítását közli Balás György 250.

vezett önkénytes, anélkül, hogy csak egy szót is intézett volna a hozzá közeledt tábornokhoz, oldalzsebéből kiránt egy mordályt, s azt a tábornok fejéhez szegezve rásüti; a lövés halántékon alol találta a tábornokot, de az isteni gondviselés úgy okozta, hogy az orgyilkos veszedelmes sebet nem ejthetett; erre a tábornok segítség után kiáltva a gyilkost megragadá, s amidőn segéde a mellékszobából a lövés hallatára berohan, az orgyilkos kéz mordálya, melyet ezennel bemutatok, már a lábánál a földön hevernek.” A városkapitány még hozzáteszi, hogy az orgyilkost letartóztatta s tanúnak berendeltette a tábornok segédtsíztjét, Kornis László honvéd hadnagyot.”

A két hosszabb lengyel beszámolóban kapcsolódási pontok és ellentmondások egyaránt vannak. Mindkettőből egyértelműen kiderül, hogy Bem ellean volt a légiónak. Ezt a lengyel fiatalok sérelemként vetik fel, amely mögött ideológiai megfontolást gyanítanak. Bem ugyanis az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európában megszerveződött emigráció Adam Jerzy Czartoryski herceg által vezetett ún. arisztokrata szárnyához, a Hotel l'Ambert-hez tartozott. Ez lassú reformok által akarta a lengyel társadalmi és gazdasági, politikai állapotokat modernizálni, s Lengyelország helyreállítását az európai történelmi változások kihasználásától remélte – lehetőleg diplomáciai úton. Az 1832 koratavaszán alakult Lengyel Demokratikus Társaság az arisztokráciával való haladéktalan leszámolást és jobbágyfelszabadítást követelt. Bem nézetei a társadalmi kérdéseket illetően az 1846-os későtéli galíciai parasztfelkelés után demokratizálódtak, de tény, hogy változatlanul az európai változások fegyveres erővel történő kihasználásától remélte Lengyelország helyreállítását.

Bem arról a veszélyről tájékoztatta Kossuthot, hogy a lengyel légio nyílt szervezése Magyarország területén ürügyül szolgálhat I. Miklós cárnak a beavatkozásra. Ettől függetlenül 1848. november második felében maga Bem is foglalkozott a légio szervezésével. Ez a tény azt jelezheti, hogy a kormány híába nevezte végül is ki Józef Wysockit őrnagyi rangban a légio, de hivatalosan csakis magyar-lengyel zászlóalj felállítására, nem mondott le arról, hogy annak főparancsnokává Bemet nevezze ki. Bem össze is állította a légio szerkezetét, és törzsének személyi állományára is javaslatot tett.⁹

Mindez a november 10-i merénylet után történt, miután az OHB-nek az az elképzelése, hogy Bem katonai tanácsadóként hasznára lehet a hadosztályával a Komárom Nagyszombat térségében Simunich ellen operáló Guyon ezredesnek, nem vált be.

⁹ MOL OHB 1848:5535.

¹⁰ KAW Alte Feldakten Karton 1853. Hauptarmee. Detailakten 1849-13-109a, 109b, 109 d.

Hogy a merényletre miként reagáltak a lengyel fiatalok, arról szintén Falkowski számol be: „Mihelyt a merényletnek híre ment a lengyel fiatalok körében, rögtön gyűlést tartottak és elhatározták, hogy Kolodziejskit bármi áron is, de megmentik, s Bem-et pedig erkölcsileg megsemmisítik. Ezen ifjúság (...) zömében galíciaiakból állott, s jól ismerte a Pesten a többség által használatos német nyelvet. Ez lehetővé tette számára, hogy a közvéleményt ezen ügyben saját szája íze szerint formálja. Ezen ifjak közül egyesek a szerkesztőségeket, mások a kávéházakat, a borozókat és más nyilvános helyeket járták sorra, s ezek és azok is azt hirdették, hogy Bem mind a lengyelekre, mind a magyarokra nézve rendkívül veszélyes.”¹¹

A merényletkísérlet híre természetesen Kossuthhoz is azonnal eljutott; amelyre még aznap levélben reagált az igazságügyi minisztériumnak: „A rémítő bűn rögtöni és kérlelhetetlen szigorú büntetést követel, minél fogva felszólítom az igazságügyi minisztériumot, a tettet haladék nélkül a rögtön ítélő bíróság elibe fogatni, s bűntársainak – ha ilyenek volnának – kinyomozása után, fejére a bosszuló igazságnak ítéletét kimondani.”¹²

Ghyczy Kálmán igazságügyi minisztériumi államtitkár még aznap hasonló tartalmú utasítást küldött Hajnik Pálnak az Országos Rendőri Hivatal igazgatójának. Franciszek Ksawery Kolodziejski rögtönítélő bíróság által történő elítéltetése váratlan akadályba ütközött. Hajnik Pál erről postafordultával, vagyis még aznap értesítette Ghyczy államtitkárt: „Behm tábornok élete ellen elkövetett orgyilkolási merény tárgyában kelt 9438. szám alatti hivatalos levele következtében van szerencsém jelenteni, miszerint a bűnös rögtön kikötetett, s a Rögtön Ítéző Bíróságnak által adatott, mely azonban azon okból, mert a bűnös 19 éves, ügyét a rendes perútra utasította.”¹³ Ez esélyt adott Ksawery Kolodziejskinek. Meglepetésként hathatott, de a Hajnik Pál által említett kikötetés is a javát szolgálta.

Ennek következményéről a fentebb idézett Juliusz Falkowski így ír: „A bilincsbe verten pellengérré állított fiatalember tárgya lett a nép kíváncsiságának, az emberek a közelébe furakodtak, hogy megbámulják őt. Az ifjú kis teremű volt, szinte zömök, de pödrott bajuszkával díszített szép, férfias arcán nyoma sem volt a félelemnek vagy a lelkiismeret furdalásnak. Kifejezése nyugodt lelkiismeretről, bátorságról és átszellemültségről árulkodott. Nem volt nehéz neki a napilapok és honfitársai folytonos prókátorságának segítségével

¹¹ Juliusz Falkowski, 102-103., magyar fordítását közli Balás György 250-251.

¹² MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kűtfő 133. tétel. 1848:9438;

¹³ MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kűfő 133. tétel. 1848:9451;

a közvéleményt megnyerni. Hol van az a közösség, amelyet a látszatok nem tudnak megtéveszteni.

Délután már nem lehetett Kołodziejski közelébe férkőzni, úgy megtelt az a tér, ahol pellengérre állították, szakadatlanul zúgott a tiszteletére zengett éljenzés. Még az OHB elnökének palotája előtt is azt kiabálták: »Vesszen Bem! Éljen Kołodziejski!«¹⁴

Az újságok, így a Pesti Hírlap is, már november 11-én beszámolt az előző napon történekről, Kołodziejskit rokonszenvesnek bemutató hangnemben. Pest város közönség tehát a mind inkább mártírként megjelenő ifjú lengyel merénylővel, s általában véve a fiatal lengyel demokratákkal rokonszenvezett. Hogy Bem a maga oldalára állítsa a közvéleményt, a *Közlöny* hasábjain november 14-én, 17-én, 18-án és 22-én három folytatásban és egy kiigazításban számolt be életéről és tevékenységéről – 1809-től egészen az 1848-as őszi bécsi forradalomban játszott szerepéig. Ismertetésében tág teret szentelt az emigráció két táborának, különösen a Lengyel Demokrata Társaságnak. Az utóbbi „művének” tartotta többek között az 1846-os véres galíciai parasztfelkelés ki-provokálását is, aláhúzván, hogy a Lengyel Demokrata Társaság „...iratai által a lengyel nemesség általános legyilkolását hirdeté, s azt állítá, hogy Lengyelhon jövődjé egyedül csak parasztságán alapul”¹⁵.

Bem a lengyelekkel történt találkozásait október 28-át követően részletesen ismertette megindokolja azt is, miért fordult szembe a lengyel demokraták önjelölt vezetőivel: „Bécsben visszatartóztatva, hogy a szabadság ügyét védelmezsem, mit tehettem, mindent megtettem e város megmentésére. Egy barikád védelmezésében október 28-án megsebesítettem, s midőn beláttam, mert egy része a külvárosoknak már be volt véve, hogy a nemzetőrség az ellenséget, mely tűzzel pusztítva minden erejével nyomult a város ellen, fel nem tartóztathatja, engedtem baráti, s különösen az aula kérésének hátrálévő napjaimat a szabadság kivívására áldozandó – hogy ne szolgáljak az ellenségnek, egy hosszas rombolás és megsemmisítés ürügyeül, eltávoztam Bécsből, hamis útlevelel, s nagy kerület után megérkeztem Pozsonyba, hogy Magyarhonnak szenteljem szolgálataimat.

De mily nagy volt meglepődésem, midőn itt Wysocki urat, hajdan tüzérhadnagyot egy lengyel követ szerepét játszva találtam, ki az úgynevezett democrata társulat, melynek célját már előbb előadám, – legmunkásabb ágense volt. Krakkóban hagytam őt el, hol az ifjúság szellemét igyekezett

¹⁴ Juliusz Falkowski, 103., magyar fordítását közli Balás György 251.

¹⁵ *Közlöny*, 1848. nov. 18. Közli Pap Dénes II. 211-218. o., az idézet a 214. oldalon.

megrontani, s egyenetlenséget szórt a polgárok közé, mialatt néhány lengyel szökevények által, miket proszelitaivá tett, aláírásokat gyűjtött a lakosság közt, s az aláírásokat »hazafiui adakozások« címmel szépíté. Itt Magyarországon ezredes és Krakkó követ szerepet viseli.

A második személy, ki nekem feltűnt, Dziezkowski úr volt. Ez is, mint a másik kommunista volt, de nyilvánosan megtagadván barátait, veszedelmesebb, mert ravasz volt – ez galíciai követnek mondá magát, bár a Galíciából távoztamkor az egész ország által látván szándokát és céljait, a lembergi bizottmányból, hová befúrta magát, eltávolítását kívánta.

Ezen két férfiú egyesülése megerősíté bennem azon meggyőződést, hogy társaik, kik szinte galíciai követekül mondák magukat, éppen olyanok, azaz communisták, az orosz és osztrák kabinetek zsoldjában.

Látásukra mindazon szerencsétlenségek felmerültek bennem, melyeket ez gyilkoló szekta szerencsétlen hazánkra halmozott. A kivándorlottak közti és a honbani egyenetlenség, az 1846. évi galíciábani mészárlás, a krakkói köztársaság megsemmisítése azon időben, az 1848. évi poseni véres történetek, s reá a krakkói ágyúztatás, és végre Galícia népei közti legújabb bonyodalmak, mind az ő műveik. Meggyőződve arról, hogy ezen emberek csak azért jöttek Magyarhonba, hogy itt az ifjúságot desorganizálják, hogy a nép közt az egyenetlenség magvát szétszórják, s így romlásba vezessék; midőn a szabadság és egyenlőség legerélyesebb férfiát gyanúsítani, sőt legyilkolni törekedtek; kötelességemnek ismerém a kormány elnökének megmondani, hogy az úgynevezett követek, nem azok, kiknek mondják magukat.

Sőt állítám, hogy ha bizonyítványokat mutatnak elő, azok vagy hamisak, vagy ámtások által kicsalt aláírásúak. Nagyon általlották, hogy megérkezésem által tekintélyük nagyon csökkent. Hozzám jöttek és miután szemrehányásokat tettek volna, kinyilatkoztatták, ha őket elismerem, és velük munkálkodom, megegyezzenek velem, ellenkező esetben azonban ellenem fognak fellépni. Miután mindent megmondottam nekik, mit róluk gondoltam, kinyilatkoztattam, mikint lelkiismeretem tiltja, hogy őket elismerjem, vagy velük együtt munkálkodjam, hozzáadám még, hogy jobban ismerem őket, miként azt ne tudatnám, hogy közönségesen használt fegyverük, hazugság, rágalom és gyilkolás, s jól tudom, hogy tagadó válaszem által mindezeket várhatom. Így váltunk el.

És már a következő napon megtörtént, mit előre láttam. Ezen nyomorultak- és cinkosaiknak nem volt sietősb tenni valójuk, mint a Pesten levő lengyel ifjakat ellenem felingerelni, s előttük a legnevezetesebb módon engemet rágalmazni, arra használván őket, hogy valamint úton útfélen úgy a lapok

szerkesztősegeinél mint a szabadság elárulóját feladjanak, pedig egész életemben azért harcoltam; sőt annyira vitték a dolgot, hogy egy ifjú ember fanatizálása által, hogy ő, ki engem soha nem ismert, hozzám jövőn, azon pillanatban, midőn pártfogásomért esdett, egy zsebpisztolyt fejemnek szegezve rám süttöt, miáltal majd életemet vesztem. Rögtön elfogtatván, azt mondá, hogy ő hű demokrata s egy arisztokratát akart megölni.

Én aristocrata! Ki fel sem gyógyultam azon sebből, melyet a nép jogainak védelmében egy bécsi barikádon kaptam. Bizony, ha megölettem volna, ti gyáva gyilkosok, kik egy szeles ifjat annyira vihettetek, kinek azonban én megbocsájtok, vérem díját Windisch-Grätz kezeiből kaptátok volna meg, ha ez már talán előre meg nem történt volna; mert a bécsi kapituláció első pontja kiadatásom volt.

És mi lenne a democratia szép és szent ügyéből, mely e pillanatban a despotizmus és aristocratizmus ellen ví, ha néhány gonosztevőnek sikerülne ezt éppen talán borzasztóbb bajba az anarchizmus és a kommunizmus örvényeibe rántani. Mi lenne belőle, ha minden gyilkos nevének szent oltalma alá bújna, hogy az igazságos büntetést elkerülje?

Mi lenne Magyarhon szabadságából, ha az ország ellenségeinek zsoldjában álló néhány nyomorult ember büntetlenül dolgozhatnék, az ifjúság szellemének megrontásán, hogy a gonosztevőnek könnyű legyen a legjobb polgárokat talán a dicső elnököt, Kossuthot is hűtlenséggel vádolva, egy esztelen gyilkos és megrohanásának kitenni.

Figyelmeteket ti mágyár státusfiak e kérdéshez kívánom vezetni, legyetek szigorúak, sújtsátok a valódi bűnösöket, távolítsátok el országtokból főképp azokat, ki ifjúságtok nemes szellemét megmételyezhetik, de ne háriítsátok néhány gonosztevők tetteit a lengyelekre, kik éppen Magyarhonban vannak, vagy azokra, kik még eljöhhetnek, mert a tömeg szíve jó és megértő. Sőt azok is, akik el hagyták magukat tántorítani, be fogják hibáikat látni, s mindnyájan vitézül fognak ügyetekért harcolni, míg saját honunk nem fogja őket segítségül hívni.”¹⁶

Bem az életét és működését ismertető emlékiratát november 12-én vetette papírra. Az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, Nyáry Pál már november 13-án sürgette a rendes bíróság összeülését, s bekérte a rögtönítélő bíróság által a Bem elleni merényletkísérlettel kapcsolatban készített iratokat. November 24-én megismételte, hogy az igazságügyi minisztérium „a nevezett egyén elleni törvényes eljárást minél gyorsabban fejezze be!”¹⁷

¹⁶ Uo. Közli Pap Dénes II. 215-218.

¹⁷ MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kfő 133. tétel. 1848:16710, Lásd. még: Sarlós Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, 1959. 311-312.

A per végül csak december 1-én, azon a napon kezdődött el, amikor Kossuth az erdélyi csapatok parancsnokául Bem tábornokot kinevezte, s 9-én született meg az ítélet, azon a napon, amikor Bem az erdélyi csapatok maradványai fölött a parancsnokságot Szilágyssomlyón átvette. Az „alperesi ügyvéd” az alábbi indokkal kérte Ksawery Kolodziejski felmentését: „... a vádlott Magyarországra a szabadságért jött harcolni, hogy akkor, mikor alperes Pestre érkezett, a körülmények, melyek alperesben azon meggyőződést szülték, mint ha Bem a szabadság ellensége volna, oly csodásan összetalálkoztak, miszerint ha alperesnek szilárd egyéni meggyőződését és indítóokainak nagyságát vétkes tett követte, azt nem csodálkozhatni, sőt alperes elszántsága méltánylandó, hogy a vétkes tett következménye csekély, mert Bem tábornok már tökéletesen felgyógyult, hogy vádlottat mindaz, miként ő már rögtönítelő bíróság előtt állott és négy hét óta fogva van, mind az, hogy társaival az ellenség elébe nem mehetett, sújtja, s ezekkel büntetésének nagy mértékét kiállotta...”. A bíró bizonyos fokig figyelembe vette a védő indokait. A merénylő büntetése a Pesten tartott törvényszék jegyzőkönyve szerint „figyelembe vévén azt is, hogy alperes 19 évet meg nem haladott ifjú, ki eddigelé még büntetve nem volt, hogy vádlott inkább ábrándjaitól tévútra vezetettvén mintsem erkölcsi romlottságból vetemedett a fennforgó bűnös tette, hogy a bűnmerénynék következményei, miután Bem tábornok felüdülve elutazott, nem veszélyesek, végre hogy vádlott a rögtönítelő bíróság elébe állítatva”, a halálbüntetés okozta félelmet már átélte, egy évi fogságra ítélte – beszámítva a november 10-től folyamatos elzárását is.

A királyi főügyész fellebbezett az ítélet ellen, csekélynek tartva a büntetés mértékét, míg Bánffyay Simon ügyvéd egyenesen Kossuthhoz fordult a megkegyelmezés kieszközlése végett: „Kolodziejsky Xav. Ferenc ifjú lengyel november 10-kén Bem tábornokot mordánnyal megsértette, ezért először rögtön ítélő bíróság elébe állítatván, onnan ifjúsága miatt a’ rendes törvény útra tétetett át, hol f. év december 9-én tartott fenyítő törvényszéki ülésben befogatása napjától számítandó egy évi fogságra ítéltetett.

Mínthogy pedig alól írt, mint a bevádolt védőügyvéde e büntetést súlyosnak látom, tisztelettel kérem Elnök Urat, hogy a kérdéses büntető per Pest városi törvény székétől maga elébe rendeltetni, s abban kifejtette okoknál fogva őt hazánk ellenségei elébe, miután ily kegyelmezettek hadseregünkben úgy is számosabban vannak, szabadon bocsátani méltóztatssék.”¹⁸

¹⁸ MOL OHB 1848:5535.

De nemcsak Bánffy Simon fordult Kołodziejski megkegyelmezése végett Kossuthhoz, hanem Tchorznicki alezredesnek a december 11-i a kassai (barcai) ütközetben hőiesen helytállt dzsidásszázada tisztikara is. Hogy Kossuth nem volt ellene a megkegyelmezésnek, azt az is bizonyítja, hogy a kérés tárgyában december 21-én egyenesen Bemhez fordult: „A kérelmi tárgy megoldását, s így az illetőnek meg vagy meg nem kegyelmezését én egészében Tábornok Úrra bízom; – szíveskedjék Ön a bűnös felett ítélni, s elhatározott szándékát velem mihamarabb közleni – hogy a folyamodóknak választ adhassak.”¹⁹

A válaszra azonban háromnegyed évig kellett várni. Kołodziejskit az se tette szabaddá, hogy Windisch-Grätz bevonult a fővárosba, s így a merénylő tulajdonképpen az ő foglya lett. Az osztrák főparancsnok úgy vélhette, hogy Kołodziejski azzal, hogy a légióhoz csatlakozott, elkövette a lázadás felségsértő bűnét, így megérdemli a sorsát. Bem csak 1849 szeptemberében bocsátott meg a lengyel légió tagjaként Törökországba kimenekült Franciszek Ksawery Kołodziejskinek. Azt, hogy az „orgyilkos merénylő” mégis tagja lett a lengyel légiónak, mintha azt bizonyítaná, hogy a Kossuthnak benyújtott decemberi lengyel kérés mégis teljesült. Az érintett azonban, mondhatni, Kossuth akaratára ellenére csatlakozott az 1849 májusában Miskolcon szerveződő lengyel légióhoz. Hogy milyen körülmények között, arra rávilágít Hajnik Pál országos rendőrkapitánynak 1849. május 19-én Szemere Bertalan miniszterelnökhöz intézett jelentése, valamint a Közlöny május 25-i számában közzétette körözőlevele. Ezekből kiderül, hogy Kołodziejski Windisch-Grätz fővárosi megszállása idején sem szabadult ki börtönéből, hanem kihasználva Pest májusi bombázását, s a foglyok ideiglenes áttelepítését a Rókus kórházba, lereszelt a lábáról a bilincset, s az ablakon leereszkedve szökött meg. Hajnik Pál utasította Pest városát, hogy azonnal adjon ki körözést Kołodziejski ellen, s Bemnek is írni szándékozott az ügyben, „ámbar nem hiszem, hogy kivált most, Bemre másodszor is volna kedve gyilkos kezét emelni.” A körözésben 500 forintot ajánlott fel a szökevény kézre kerítéséért.²⁰

A már említett Miłkowski is megjegyzi: „A legény kilopózott vagyis inkább megszökött a börtönből. Később – alighanem csak Törökországban – szereztem erről tudomást, mivel a légióban álnéven szolgált; az igazi neve

¹⁹ Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952. 836.

²⁰ Hajnik Szemeréhez intézett jelentését közli Katona Tamás szerk.: *Budavár bevételének emlékezete 1849.* S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Ford. Kurucz György és Pingiczer Klára. Bp., 1989. 498-501. o. A hirdetményt ld. *Közlöny*, 1849. máj. 31.

Kolodziejski volt, arról az emberről van szó, aki Bemre rálőtt.” Arról a hadnagy rangban leszerelt, de ténylegesen altisztként szolgáló légionistáról van szó, aki Wysocki sumlai névsorában Ksawery Bognarski néven szerepel. Ugyanebben a névsorban bátyja, Wincenty Kolodziejski neve is olvasható, aki májustól kezdve szintén végigharcolta a magyarországi háborút.

Az 1850-es években Ksawery Kolodziejski neve Angliában tűnik fel. A lengyel menekültek Angliába tartó második csoportjával hagyta el Törökországot, s 1851. március 4-én érkezett Liverpoolba. Angliában telepedett le, 1854-ben Bradforban lakott. Wincenty Kolodziejski már 1849 végén vissza akart térni Galíciába. A többnyire pontos hatóságok azonban a dokumentumok szerint mind kevésbé tudnak közöttük különbséget tenni.

Mi tudható a Kolodziejski-családról, Wincenty és Franciszek Ksawery galíciái gyökereiről? Meglehetősen sok adalékkal rendelkezünk róla, s ez annak az egyházközségi krónikának köszönhető, amely ma is fellapozható Ochotnica plébániáján.²⁶ Erdemes a Kolodziejski-nemzetségre vonatkozóan bővebben idézni belőle, mert képet nyerhetünk egy vállalkozó szellemű nemesi család sorsának alakulásáról a lengyel-litván állam felosztását követő évtizedekben: „A hajdani lengyel Nemesi Köztársaság felosztása után Lengyelország egy része Galícia néven Ausztriához került. Kezdetben a cs. kir. osztrák kormány nem tájékozódott minden téren, így a birtokosok megmaradtak régi jogaikban. De amikor a cs. kir. osztrák el akarta rendezni a régi lengyel királyok javait, kiküldte biztosait, hogy megvizsgálván e birtokokat, jelentsék, mibenvoltukat és azt, mi legyen a sorsuk. A soltész-birtokokat a soltészoknak adományozták, a körjegyzőségi birtokokat dobra verték. Mivel az ochotnicai és tyłmanowai körjegyzőségi terület, bár nagy volt, de alig hozzáférhető s a termőföldeknek csaknem teljesen híján, mivel hegyeit, völgyeit csaknem kizárólag korábban szinte értéktelen erdőségek borították, a kereskedőt nem igen érdekelte, annál inkább sem, mert 200.000 konvenció aranyforintra becsülték, amely árért akkoriban, igaz, kisebb, de jóval jövedelmezőbb birtokot lehetett venni. Amikor az első és a második licitáció után, amelyre Lembergben került sor, egyetlen vevő sem jelentkezett, elrendelték, hogy a harmadik licitáción annak adják, aki legtöbbet kínál érte. A véletlen úgy hozta, hogy egy bizonyos Mikołaj Ambroży Kolodziejski nevű vászonkereskedő, jordanówi lakos egészen Lembergig jutott portékájával, s miután azt eladta, az Ochotnica és Tyłmanowa árúba bocsátásának napján megjelent a tranzakció színhelyén. Volt annyi pénze, hogy a kaucióra futotta belőle, ha annyi nem is, hogy megvegye a birtokot, de hogy a többi kereskedőt lekenyerezze, igen. Letet-

²⁶ Liber Memoriabilium Parochia Ochotnicensis – Ochotnica.

te hát a megszabott kauciót és licitálásba fogott. A sors úgy hozta, hogy Mikolaj Ambroży Kołodziejski, akarva nem akarva, ajánlotta legtöbbet Ochotnicáért és Tylmanowáért, s azt 1828. jún. 28-án 50.000 konvenció aranyforintért megvette. Valószínűleg az egész áruért kapott pénze, beleértve az idegen portékákért kapottat is, annyit tett ki, hogy a bánatpénzt kifizesse. Most arra kellett törekedni, hogy a kaució ne vesszen el, s legalább az első részletet kifizesse, miáltal a birtok a tulajdonába kerüljön s belőle a kifizetéséhez szükséges jövedelmet kivegye. Az volt a szerencséje, hogy a licitációs egyezség lehetővé tette neki, hogy havi részletekben törlesszen. (...) Mikolaj Ambroży Kołodziejski Ochotnica tulajdonában jobbágysági érdekeit sértvén és őket kizsigerelvén igyekezett a birtokokat kifizetni, és el kell ismerni, hogy őket az adósságterhektől meg is tisztította. Amikor 1842-ben meghalt, nemhogy adósságot nem hagyott maga után, de még három leányát is kistafírozta, mindegyiküknek 16.000 konvenció aranyforintot hagyván hozományul, míg három fiára, Józefre, Wincentyre és Ksaweryre az ochotnicai birtokait írta, oly módon, hogy az örökösül kijelölt legidősebb fiúnak tíz év alatt 20-20.000 konvenció aranyforintot kell fizetnie az öccsének, s a három leány mindegyikének pedig 4-4.000 konvenció aranyforinttal kell kiegészítenie a hozományát. Ha pedig ezt nem tenné, tíz év múltán ugyanezen feltétellel a második testvérnek kell a birtokot igazgatnia, s ha ez sem fizetne, ugyanezen feltételek mellett a harmadik fiú öröklí a birtokokat. De a legidősebb fiú, Józef korhely életmódot folytatván a feltételeknek nem tett eleget, kilenc év alatt semmit se fizetett senkinek. Kezdetét vették a perek és civakodások. A házi viszályban rövid szünet állott be Józef 1851-ben bekövetkezett halálakor. A pillanatnyi szünethez az is hozzájárult, hogy a két következő testvér Wincenty és Ksawery Kołodziejski belekeveredvén a politikai események viharába, nem tartózkodtak Ochotnicában, mivel Wincenty börtönben ült, Ksawery Kołodziejski pedig a lengyel légióban Magyarországon harcolván, a felkelés bukása után Törökországba, majd Kis-Ázsiába került, ahonnan Angliába emigrált, s ott megnősült. (...) A nővérek, kihasználván a helyzetet, megújították az Ochotnica birtoklásáért kezdett harcot.

A harc még hevesebb lett, amikor a börtönből kiengedett Wincenty hazakerült. Nem múlt el nap az udvaron folyó verekezés nélkül, amely olykor oly heves volt, hogy félre kellett verni a harangot lecsillapításukra. Mivel az apa, Mikolaj Ambroży úr testamentumának értelmében Wincenty Kołodziejskinek volt a legfőbb joga az ochotnicai örökséghez, a nővérek összefogtak, hogy minden áron kiebrudalják a vagyonból bátyjukat. A parasztokat, lévén földadómánnyal lekenyerezettek, rávették, hogy Wincentyt lázítás vádjával feljelentés. Ily módon az ustrzyki udvari földek és a templom valamint az udvarház

körüli kis részekre osztott szántók a parasztok kezére kerültek. A nővérek imígyen céljukat elérvén és bátyjukat börtönbe taszítván, ismét egymással pereskedtek és civakodtak.”

Az egyházközségi krónikában a Wincenty Kolodziejskit érintő esemény- és idősíkok egymásba csúsznak. Hogy Wincenty Kolodziejskivel mi történt, azt abból az 1849. december 23-án Sumlában kelt levélből lehet kibogozni, amelyben amnesztiáért, hazatérési engedélyért folyamodik I. Ferenc József császárhoz.²⁷ Ebben a levélben azt állítja, hogy 1848-ban az újszandeci sztaroszta eljárása miatt volt kénytelen Magyarországra szökni, aki törvénytelenül be akarta soroztatni, holott birtokos, továbbá nős és két gyermekes családapa. (A beadványból arra következtethetünk, hogy lánytestvérei még 1846-ban juttatták börtönbe a parasztok lázításának vádjával Wincentyt. Tény, hogy már 1846 januárjában, tehát a krakkói felkelés kirobbanása előtt, nyomozás folyt ellene, és bátyja, Józef ellen.²⁸ Az is lehet, hogy tőlük függetlenül vett részt az 1846-os galíciái eseményekben, s az 1848. március 18-án bejelentett amnesztiával került szabadlábra.) A sztaroszta eljárása ellen hiába fellebbezett Franz Stadion kormányzóhoz. A császárnak írt kérvényében Wincenty Kolodziejski hozzáfűzi, hogy még novemberben – tehát öccsének Bem ellen elkövetett merényletkísérlete után – hazatért Galíciába, bízván az osztrák hadsereg főparancsnoka, herceg Windisch-Grätz tábornagy által meghirdetett amnesztiában. Mivel azonban változatlanul üldöztetésnek volt kitéve, ismét Magyarországra szökött, ahol nem találván kenyérkereseti lehetőséget, májusban belépett a Miskolcon szerveződő légióba. Vele együtt menekült ki Törökországra, s került előbb Vidinbe, majd Sumlába.

Wincenty Kolodziejski, akinek folyamodványát a bécsi udvar elutasította, rövid időn belül megpróbált hazaszökni. 1853. október 2-án a Ksawery Kolodziejskiről készült irat, amelyből kiderül, hogy figyelik angliai lakhelye és ochotniciai édesanyja közötti levelezését, arról tesz említést, hogy Erdély területén letartóztatták, de 1851-ben megszökött pesti fogságából.²⁹ Egyértelmű, hogy az újszandeci kerületből származó légionisták-emigránsok megfigyelését tartalmazó dokumentum összekeveri Wincentyt és Ksaweryt. Ez azt jelenti, hogy a Törökországból Galíciába tartó Wincentyt tartóztatták le Erdélyben és zárták el Pesten, s ő az, aki a fogdából 1851-ben megszökött. Ennek ellentmond, hogy 1850. november 29-én a tarnóvi politikai Katonai Vizsgáló-

²⁷ HHStA Politisches Archiv. Karton 92. Konsulat Rustschuk. Berichte aus Widdin.

²⁸ HHStA Galizischer (Lemberger) Inforationsprotokolle. Bd. 134. 1843-1846. II. - 194.

²⁹ Centralnij Goszudarszvennij Isztoriceszkij Arhiv – Lviv, f. 146. op. 4. ed. 396.

bizottság 3 konvenció forint kincstári foglaló ellenében meghatározatlan időre besoroztatta a komáromi büntetőszázadba.³⁰ Személyi lapján ezen kívül csak az szerepel, hogy 1853. március 20-án áthelyezték a 20. gyalogezredbe. Vagy az adatlapon történt elírás, azaz Wincenty besorozására 1851 őszén került sor, vagy az őszandeci sztarosztahivatal tévedett, amikor 1851-re datálta Kolodziejski letartóztatását 1850 helyett. Amennyiben Wincenty Kolodziejski besorozására 1851 végén került sor, ezzel megmagyarázható az is, hogy a parasztok esetleges lázításának gyanúja miatt, politikai okokból került sor a besorozására.

A Wincenty Kolodziejski számára megnyugtató tény az, hogy az ötvenes években a lánytestvérek végül is 26.000 konvenció forinttal kielégítették őt, s ezt követően már tényleg egymás között intézhették a birtok ügyeit. Wincenty egy idő után elköltözött, feltehetően Krakkóba, ahol 1883-ban meghalt.

Legkitartóbban Anna z Kolodziejskich (férje után Grzesicka asszony és Takla z Kolodziejskich (férje után Siemek asszony) küzdöttek egymással. A krónika szerint Grzesicka asszony a Tekla Siemek elleni perben megismerkedett egy August Tetmajer nevű elvetélt jogással, aki a lembergi egyetem jogi karán az első összeesküvés részese lett, s még 1845-ben bebörtönözték és bár szabadon engedték, de a vizsgáktól eltiltották. Ő jogi ismeretekkel és rendkívüli tehetséggel rendelkezett, s visszatérve a Nowy Targi járásban fekvő Łopusznába, ahonnan származott, zugügyvéd lett, s hamarosan nagy hírnévre tett szert a tisztességtelen ügyvédi eljárásokat és szélhámosságot illetően. Miután Grzesicka asszony August Tetmajer urat elvitte Ochotnicába, rábízta az ügyét és átadta neki az ezzel kapcsolatos aktákat. De August de Przerwa Tetmajernek kedve kerekedett a zavaros vízben halászni. És miután August Tetmajer ura lett a helyzetnek, elvette feleségül Siemek uraságék lányát és az Ochotnicai birtokot is örökölte, noha azt már rengeteg adósság terhelte. (...) Az Ochotnicát terhelő adósság ekkor már meghaladta a 200.000 forintot. 1860-tól August Tetmajer szerepel Ochotnica uraként...”

A bonyolult történetbe belekeveredett Tetmajer-családról illik tudni, hogy pozitív módon írta be nevét az 1848-as események történetébe. Leon Tetmajer volt az elnöke a nowy targi nemzeti tanácsnak, míg a tikári tisztet August Przerwa Tetmajer töltötte be.³¹ Stanisław Tetmajer a magyarországi lengyel légió egyik lovasezredének szakaszvezetőjeként végigküzdve a szabadságharcot kimenekült Törökországba.³²

³⁰ KAW Grundbuchblätter. 1. Disziplinär Kompanie. – Komorn. Abgang Klasse I. 1851-1860. Heft 2/80.

³¹ MOL H 154 A lengyel légió iratai. 72.

³² JUo. 125.

A plébániai krónika minden bizonnyal 1857 után íródott, mivel tudjuk, hogy Ksawery Kołodziejski ebben az évben vette el az angol gyárintéző leányát, Mariann Anna Stead-t feleségül, aki áttért a katolikus hitre. A lánykérés mellett 1857-ben más sikert is elkönnyelhetett: ebben az évben kelt amnesztia-folyamodványára pozitív választ kapott, s így újdonsült családjával együtt hazaköltözhetett Galíciába. Házasságából hat leány született: Emilia Maria (1858–1872), Wanda Tekla Maria Anna (1859–1872), Maria Józefa Sydonia (1864), Jadwiga Kazimiera (1867–1893), Eugenia Maria Barbara (1870), Józefa Augusta Stanisław (1872).³³

Franciszek Ksawery Kołodziejski azonban hazatérése után sem mondott le forradalmi ideáiról. Az 1863/64-es januári szabadságharc idején az egész újszandeci kerületben titkos forradalmi biztосként tevékenykedett. Tágabb családjából többen fegyverrel a kezükben csatlakoztak az egykori Lengyel Királyság területén harcoló partizáncsapatokhoz: Fryderyk Kołodziejski és Władysław Kołodziejski, August Tetmajer és Stanisław Tetmajer, Władysław Kędzierski és Józef Podoski. Władysław Kołodziejski hadirokkantként tért vissza a harcterről, míg Ksawery Kołodziejskit az osztrák hatóságok bebörtönözték a felkelőkkel való együttműködéséért.³⁴

Ebben az időben Kołodziejski már Ochotnica nagy tekintélyű urának hírében áll. Tekintélyét bizonyítja, hogy hosszú időn át az 1886-ban megalakult Mezőgazdasági Kör elnökeként tevékenykedett.³⁵ 1903. február 11-én halt meg, s két nappal később temették el a plébánia temetőjében.³⁶ Itt nyugszik felesége is, aki 1906. október 29-én hunyt el.

A Kołodziejski-nemzetségnek azonban nem Ksawery a leghíresebb tagja, hanem Emilia Podoska, a nagy tekintélyű norbertina nővér. 1845. szeptember 7-én született a Wieliczka közeli Grajewóban a család tizenegyedik gyermekeként. Apja Jakub Józef Podoski, édesanyja Maria Kołodziejska. Két bátyja, Hilary és Józef részt vettek az 1863/64-es januári szabadságharcban: mindketten súlyosan megsebesültek. Több esztendei novicia-szolgálat után, 1872-ben öltözött be életre szólóan apácának. A krakkói Salwator kerület premontrei kolostorában szolgálva szentéletű személy hírében állt, aki a rend megreformálásán dolgozott és mint kiváló pedagógus is nagy tekintélynek örvendett. 1889-ben halt meg.³⁷ Lengyelországban szenteknek kijáró tisztelet övezi.

³³ Status animarum pro Ochotnica.

³⁴ Stanisław Czajka: *Ochotnica dzieje gorczańskiej wsi 1416 – 1986*. Jelenia Góra, 1987. 137.

³⁵ Uo. 125.

³⁶ Liber mortuorum pro Ochotnica. Tomus 6. 26.

³⁷ Maria Bogumiła S. Rytko: *Światło w mrokach. Pamiątka 100 rocznicy śmierci s. Emilii Podoskiej norbertani 1889 – 1989*. Kraków, 1989. 7-11.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Balás György BALÁS GYÖRGY: *Bem apó*. Bp., 1934.

Juliusz Falkowski JULIUSZ FALKOWSKI: *Wspomnienia z roku 1848–1849*. Poznań, 1879.

HHStA Haus, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

IM Bünt.-tvkezési o. MOL H 69. Igazságügyi minisztérium. Büntető törvénykezési osztály

Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski): *Od kolebki przez życie. Wspomnienia*. (Do druku przygotował Adam Lewak, wstępem poprzedził Aleksander Brückner.) T. 1. Kraków, 1936.

KAW Kriegsarchiv, Wien

MOL Magyar Országos Levéltár

OHB Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai

Pap Dénes II. PAP DÉNES: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. Pest, 1869. II. k.

Józef Wysocki *Együtt a szabadságért 1848–1849. Józef Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban*. Fordította, sajtó alá rendezte stb. Kovács István. Az okmánytár iratait összeállította Kovács István és Hermann Róbert. Bp., 1993.

³² Józef Wysocki 126.

³³ Status animarum pro Ochotnica.

³⁴ Stanisław Czajka: Ochotnica dzieje gorczańskiej wsi 1416 – 1986. Jelenia Góra, 1987. 137.